

DOI 10.26886/2311-4517.3(83)2022.1

УДК324

ВИБОРИ І ДЕМОКРАТІЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Любомир Скочиляс, кандидат політичних наук, доцент

<http://orcid.org/0000-0002-2534-0234>

e-mail: lyubomyr.skochylyas@lnu.edu.ua

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна,

Львів

Проаналізовано теоретичні і практичні аспекти взаємозв'язку між інститутом виборів та демократичним режимом. Визначено, за яких умов вибори спричиняють демократизацію і зміцнюють демократичне правління. З'ясовано, що сам по собі інститут виборів не можна розглядати як вирішальний для демократії, але поряд з цим є велика кількість кейсів, коли вибори ставали першим кроком у напрямку руху до демократичного режиму і політичної стабілізації. Проте для цього мають бути втілені низка умов, які детально описані у статті.

Ключові слова: вибори, демократія, демократизація, конфлікт, політична стабілізація, виборчі процедури, виборчі органи

Lyubomyr Skochylyas, PhD, Associate Professor, Elections and democracy: from theory to practice / Ivan Franko Lviv National University, Ukraine, Lviv

The theoretical and practical aspects of the relationship between the institution of elections and the democratic regime are analyzed.

It is determined under what condition selections cause democratization and streng then democratic rule.

It was found that the institution of elections in itself can not be considered as decisive for democracy, but a long with this the reare a large number of cases when the elections became the first step in the direction of the movement to wards a democratic regime and political stabilization. However, forthis, a number of conditions must be fulfilled, which are described in detail in the article.

Keywords: *elections, democracy, democratization, conflict, political stabilization, electoral procedures, electoral bodies*

Любомир Скочиляс, кандидат политических наук, доцент, Выборы и демократия: от теории к практике / Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Украина, Львов

Проанализированы теоретические и практические аспекты взаимосвязи между институтом выборов и демократическим режимом. Определено, при каких условиях выборы влекут за собой демократизацию и укрепляют демократическое правление. Выяснено, что сам по себе институт выборов нельзя рассматривать как решающий для демократии, но наряду с этим большое количество кейсов, когда выборы становились первым шагом в направлении движения к демократическому режиму и политической стабилизации. Однако для этого должен быть воплощен ряд условий, подробно описанных в статье.

Ключевые слова: *выборы, демократия, демократизация, конфликт, политическая стабилизация, избирательные процедуры, избирательные органы*

Вступ. Дискусія про зв'язок між виборами та демократизацією давно привертає увагу науковців. Вибори розглядаються як дуже популярна передумова демократії в науковій і політичній діяльності.

Враховуючи твердження, що демократія – це «правління народу для народу», багато вчених і політиків асоціюють демократію з проведенням вільних і чесних виборів. Однак є багато критиків цього аргументу, які стверджують, що це мінімалістичне визначення демократії, і його слід обговорити більш ретельно. На нашу думку, огляд співвідношення виборів і демократії, а також виборів і демократизації на теоретичному і практичному рівнях, здійснений албанським дослідником Аділем Омаром Фарою в роботі «Вибори і демократизація: нова оцінка», є досить вдалим. Ґрунтовним і водночас переконливим [1]. Він вважає важливим дати відповіді на такі питання: Які визначення демократії використовуються в науковій літературі? Яку позицію зайняли вчені щодо виборів у демократії? Які показники чесних і вільних виборів? Чи чесні та вільні вибори закріплюють демократичний процес? За яких умов вибори ведуть до демократизації?

Концепція демократії розвивалася протягом багатьох років, щоб відповідати новим викликам і можливостям, з якими стикаються демократії. З літератури видно, що немає єдиної думки щодо значення терміну «демократія». Девід Кольєр і Стівен Левіцкі розглянули 550 підтипів демократії [2, с.430-451]. Кольєр і Левіцкі досліджували, як вчені називали демократичні режими в понад 150 дослідженнях. Концепція демократії охоплювала деякі соціальні та економічні елементи, особливо в 1960-х і 1970-х роках. У цій літературі соціальна нерівність розглядалася як перешкода для повної демократії. Однак протягом останніх десятиліть ця тенденція змінюється, оскільки вчені та політики визначають демократію як суто політичне явище. Це сприяло вивченню демократії та її зв'язку з деякими соціально-економічними явищами. У згаданому вище дослідженні автори відзначили, наскільки різними є концепції

демократії та як вони використовувалися для опису різних типів режимів у наукових працях.

Виклад основного матеріалу. Отже, зрозуміло, що поняття демократії досі не має чіткого змісту. Демократія – це еластична концепція, яка адаптується до контексту, в якому її застосовують. Однак еластичність демократії не повинна віддаляти нас від прийняття більш максималістського визначення поняття, яке можуть використовувати вчені. Ларрі Даймонд [3, с.65], здається, запропонував цікаве визначення поняття, розглядаючи більшість аспектів, з яких складається демократія. У теорії Даймонда виборам відводиться важлива позиція як однієї із передумов демократії. Визначення Даймонда не обмежується етапом виборів, але охоплює аспекти чесних і вільних виборів.

Необхідно чітко визначити поняття «чесний» і «вільний» і відрізнити їх від інших детермінант демократії. Ці дві концепції також мають бути переведені в деякі конкретні критерії, які можуть допомогти оцінити, наскільки вільними та чесними є вибори. Згідно з Джорганом Елкіттом і Севенсоном Палле [4, с.32–46], поняття «свобода» контрастує з примусом. Свобода передбачає право і можливість вибору того, а не іншого. Примус передбачає відсутність вибору – формально та фактично: або всі варіанти, крім одного, заборонені, або окремий вибір може мати негативні наслідки для власної безпеки чи безпеки сім'ї, добробуту чи гідності. Чесність означає неупередженість. За словами Джоргана Елкітта та Палле Севенсона, «протилежністю справедливості є нерівне ставлення до рівних, через яке деякі люди (або групи) отримують невиправдані переваги. Таким чином, справедливість передбачає регулярність (неупереджене застосування правил) і розумність (не надто нерівномірний розподіл відповідних ресурсів між конкурентами). У

контексті виборів вимір свободи має включати елементи участі громадян у процесі (голосування та балотування) без будь-якого примусу. З іншого боку, справедливість стосується переважно «правил гри».

На думку Елкітта та Севенсона, свобода має бути пріоритетною, «оскільки вона є необхідною умовою для демократії та виборів як засобу досягнення цієї мети. Без правил, які забезпечують формальні політичні свободи, питання справедливого застосування норм не має сенсу, а питання рівності ресурсів не має значення».

Вимір свободи охоплює такі критерії:

- свобода пересування;
- свобода слова (для кандидатів, ЗМІ, виборців та інших учасників);
- свобода зібрань;
- свобода від страху у зв'язку з виборами та виборчими кампаніями;
- відсутність перешкод для участі у виборах (політичних партій та незалежних кандидатів);
- рівне і загальне виборче право;
- можливість брати участь у виборах;
- правові можливості подання скарг.

Міра чесності складається з таких критеріїв:

- прозорість виборчого процесу;
- виборчий акт і виборча система, які не надають особливих привілеїв жодній політичній партії чи соціальній групі;
- створення незалежної та неупередженої виборчої комісії;
- відсутність перешкод для включення до реєстру виборців;
- неупереджене ставлення до кандидатів з боку поліції, армії та судів;

- рівні можливості політичних партій і незалежних кандидатів для участі у виборах;

- програми неупередженого інформування виборців;
- організована виборча кампанія (дотримання кодексу поведінки);
- рівний доступ до контрольованих громадськістю ЗМІ;
- неупереджене виділення державних коштів політичним партіям

(за потреби);

- не зловживати державними інституціями в цілях виборчої кампанії;

- доступ до всіх виборчих діляниць для представників політичних партій, акредитованих місцевих та міжнародних спостерігачів за виборами та ЗМІ;

- таємниця голосування;
- не залякування виборців;
- ефективний дизайн розсилки;
- належні урни;
- неангажована допомога виборцям (у разі потреби);
- правильна процедура підрахунку голосів;
- правильне оформлення недійсних бюлетенів;
- відповідні запобіжні заходи щодо транспортування та виборчих

матеріалів;

- нейтральна охорона виборчих діляниць;
- офіційне та оперативне оголошення результатів виборів;
- визнання результатів виборів усіма причетними.

Після вивчення наукової літератури та того, як різні вчені розглядали теоретичне питання між виборами та демократією, настав час уважніше поглянути на те, як практики досліджували це питання. Проаналізована література свідчить про те, що серед практиків існує

консенсус щодо важливості виборів для будь-якої демократичної консолідації. Досвід, який дає змогу зрозуміти конкретні компоненти виборів, які відіграють роль у демократизації, а саме управління виборами та їх внесок у консолідацію демократії, є дуже важливим.

Першим і вирішальним кроком у проведенні виборів є підготовка законодавчої бази, згідно з якою будуть проведені вибори. Правова база може зіграти вирішальну роль у формуванні процесу та результатів виборів. Необхідно, щоб правова архітектура виборів була спрямована на закріплення демократичного процесу, але це не завжди так є у багатьох країнах.

У дослідженні, опублікованому Національним демократичним інститутом міжнародних відносин (NIA) [5, с.20–24], Патрік Мерло припустив, що просування законодавчої бази для виборів має бути в інтересах усіх демократичних зацікавлених сторін у суспільстві, а саме політичних партій, громадських груп і кандидатів. Ці сторони повинні бути готові виступати з ініціативами щодо захисту та підтримки елементів правової бази, які, на їхню думку, є важливими для правосуддя, а також виступати за зміну правової бази, щоб усунути перешкоди для правосуддя та підвищити свої шанси на перемогу.

Щоб забезпечити демократичні вибори, недостатньо знати правила. Чесні та прозорі вибори потребують також моніторингу процесу їх проведення.

Мерло визначив набір елементів, які повинні бути базовими для організації демократичних виборів. Їх можна розділити або позначити дещо по-іншому, хоча наведені нижче категорії надають огляд різних виборчих процесів.

Визнання прав і опис державного устрою та виборчої системи. Конституція та закон про вибори повинні визнавати як

основоположні право на справжні демократичні вибори та права, пов'язані з виборами.

Виборчі округи. Рівне виборче право вимагає, щоб вага голосу кожної особи була по суті однаковою. Це має особливе значення при розробці законодавчої бази щодо розмежування виборчих округів.

Органи адміністрування виборів (ОАВ). ОАВ мають бути неупередженими та компетентними. Це мають усвідомити учасники виборів і громадськість. Законодавча база має ключове значення для забезпечення відкритості всіх елементів виборчого процесу для моніторингу з боку політичних партій, кандидатів, правозахисних груп, національних неупартійних організацій моніторингу виборів, ЗМІ та міжнародних організацій.

Реєстрація виборців та списки виборців. Реєстрація виборців гарантує, що всі виборці, які мають право голосу, можуть реалізувати своє право голосу та запобігати незаконному голосуванню.

Інформування виборців. Вибори не можуть бути справді демократичними, якщо виборці не розуміють відмінностей між конкурентами, щоб вони могли проголосувати усвідомлено. Виборці також повинні знати, коли, де і як зареєструватися для голосування, а також коли, де і як голосувати.

Юридичне визнання та статус політичних партій. Законодавча база має забезпечувати на недискримінаційній основі та без необґрунтованих обмежень юридичне визнання та продовження правового статусу політичних партій та інших політичних організацій, таких як групи підтримки кандидатів та ініціативні групи.

Передвиборча агітація. Правова база для проведення демократичних виборів має забезпечувати справедливі умови для учасників виборів, які іноді називають рівними умовами.

Ресурси передвиборчої кампанії. Якщо законодавча база передбачає ресурси для проведення виборчих кампаній політичним учасникам, то це має відбуватися на недискримінаційній основі, що передбачає рівне ставлення до всіх учасників виборів.

Засоби масової інформації. Законодавча база для демократичних виборів має врегулювати декілька питань, пов'язаних із засобами масової інформації: захист засобів масової інформації для здійснення свободи слова у контексті виборів; надання учасникам виборів реальної можливості донести свої передвиборчі меседжі до громадськості; надання виборцям точної інформації, на основі якої вони можуть приймати рішення щодо свого вибору.

Голосування. Законодавча база повинна враховувати багато питань для забезпечення реальної можливості реалізації виборчого права на основі рівного та загального виборчого права.

Підрахунок голосів, підрахунок результатів та оголошення результатів. Підрахунок голосів, передача результатів, підведення підсумків та оголошення результатів вимагають чітких і конкретних положень у законодавчій базі демократичних виборів. Від цих положень залежить справедливе і точне волевиявлення народу щодо того, хто буде займати виборну посаду.

Механізми розгляду скарг. Законодавча база для демократичних виборів має передбачати процедуру подання скарги для кожного елемента виборчого процесу, яка забезпечує належну правову процедуру, рівність перед законом, рівний захист закону, ефективні засоби правового захисту від порушень виборчих прав та відповідальність осіб, які скоїли правопорушення.

Розробка нової законодавчої бази для виборів також може стати джерелом легітимності для одних режимів або збереження статус-кво для інших. Лідери деяких країн виробили нові «правила гри» для

отримання більшої легітимності або для задоволення власних інтересів. Тому розвиток законодавчої бази щодо виборів може бути дуже чутливим і розвести країну в різних напрямках.

У цьому випадку згадаємо визначення демократії та демократичної консолідації Ларрі Даймонда, які він асоціює не лише з проведенням виборів, а й з існуванням громадянських свобод. Якщо процес формування законодавчої бази щодо виборів не є комплексним і не враховує інтереси та позиції більшості зацікавлених сторін суспільства, він не може консолідувати демократичну практику в конкретній країні.

На будь-яких виборах питання про те, як вони проводяться, є дуже важливим для того, щоб кваліфікувати вибори як демократичні чи ні. Незважаючи на те, що основна увага була зосереджена на нормативній концепції виборів та її зв'язку з демократією, в науковій літературі часто нехтували причинним наслідком інституціоналізації виборчої політики (адміністрування виборів) і появи демократії.

Сьогодні у світі спостерігається збільшення кількості органів адміністрування виборів (ОАВ) як установу правління виборами. ОАВ є важливими інституціями для розбудови демократії. Вони безпосередньо займаються організацією багатопартійних виборів і опосередковано – управлінням і верховенством права. ОАВ — це організація чи орган, відповідальний за управління одним або декількома елементами, які мають важливе значення для проведення виборів та інструментів прямої демократії — референдуми, народні ініціативи та голосування щодо відкликання — якщо вони є частиною законодавчої бази.

У дослідженні, опублікованому Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), професор Рафаель Лопес-Пінтор оцінив ОАВ як постійні державні інституції управління виборами в світі, що

демократизується [6, с.76]. Він розглянув технічні аспекти їх сталості, а також їхній внесок у легітимність демократичних інститутів і зміцнення верховенства права в демократичній державі. Лопес-Пінтор підкреслив, що зараз країни рухаються до незалежних виборчих органів як кращої форми ОАВ. Друга модель, якої дотримуються інші країни, полягає в тому, що вибори проводяться урядом, але певною мірою регулюються та контролюються незалежною комісією, яка також має повноваження приймати рішення щодо проведення виборів. Проте всі форми ОАВ мають певний склад комісій, або партійних, або таких, що включають принаймні кілька представників політичних партій. Він зазначив, що вибори, які проводяться під контролем виконавчої влади, не гарантують демократії. Тому більшість демократичних країн перейшли від цієї форми управління виборами до форми ОАВ як частини процесу розвитку демократії. Лопес-Пінтор стверджував, що з 27 найстабільніших демократій, визначених аналітиками в другій половині 20 століття, лише сім країн зберігають цей тип виборчої влади. Усі вони знаходяться в північно-західній Європі (включно зі Швейцарією) і становлять 25 відсотків усіх старих демократій.

Професор також вважає, що постійні ОАВ із професійним складом працюють ефективніше, ніж тимчасові. Це підтверджується свідченнями змін виборчих бюджетів (середня вартість одного виборця) стосовно тривалості досвіду організації виборів у країні. Він також спробував дослідити вплив інституційних факторів управління виборами на підвищення легітимності та дійшов таких висновків:

- 1) індивідуальний досвід у сферах, пов'язаних з проведенням виборів, на пряму залежить від того, як у окремих громадян розвивається відчуття політичної ефективності;

2) це важливий фактор, який зумовлює можливий розвиток легітимності та принципової відданості демократії, тобто поступ у напрямку демократичної консолідації (навіть на перехідному етапі).

Загалом, як можна зрозуміти зі сказаного вище, науковці та практики сходяться на думці, що вибори є важливою передумовою демократичної консолідації. Організація виборів є першим кроком у тривалому процесі демократизації, який має включати, крім виборів, інші елементи громадянських свобод і свободи слова. Ці елементи можуть зробити демократичну консолідацію більш повною та переконливою. Демократія розвивається як складна система, яка охоплює різні виміри та міжсуспільні відносини. Крім виборів, можуть бути й інші фактори, які сприяють виникненню демократії. Проте ідея нашого опису полягає в тому, що вільні та чесні вибори є, хоча й не вирішальним, але дуже важливим компонентом демократичного процесу, який сприяє народженню демократичного уряду. Цілком зрозуміло, що демократично обрані чиновники більше, ніж будь-хто інший, віддані підтримці демократії. З іншого боку, можна стверджувати, що вибори є легітимацією механізму авторитаризму в багатьох країнах. Вибори проводяться для легітимізації режиму шляхом створення прорежимних еліт, які з меншою ймовірністю кинуть виклик статус-кво. Це свідчить про те, що вибори апріорі не означають демократизацію, але чесні та вільні вибори можуть привести до демократії.

Висновки

Вибір відповідної виборчої системи, а також створення ефективної виборчої комісії та механізму подання скарг є необхідними для забезпечення досить вільних і чесних виборів. Однак для того, щоб вибори тривали й завершилися мирно, потрібно більше. У охоплених війною країнах і країнах, які проводять вибори

вперше, існує величезний і постійний потенціал конфлікту, особливо через визнання остаточних результатів. Тому необхідно вжити політичних та інших заходів зміцнення довіри, щоб стримати деструктивну динаміку на місцевому та міжнародному рівнях. Зокрема, необхідно створити кілька механізмів підтримки мирного процесу на місцевому рівні. Вони мають бути спрямовані на врегулювання відносин між виборчою комісією, політичними партіями та виборцями, зокрема шляхом:

- налагодження формалізованого діалогу між політичними партіями та виборчим органом, що дозволило обом сторонам порушувати та вирішувати спірні питання загальнополітичної сфери;

- надання політичним партіям доступу до безпосередньої участі у всіх важливих етапах виборчого процесу, починаючи від реєстрації виборців і закінчуючи виборчою дільницею та підрахунком голосів.

Таким чином ще раз можна зазначити, що проведення виборів є важливим етапом руху до демократії в постконфліктних країнах і країнах, які починають демократизуватися. Однак не варто розглядати цей процес механістично і категорично. Щоб вибори успішно реалізовували свою функцію демократизації, необхідні низка умов, зокрема формування загального сприятливого безпекового та політичного контексту, формування ефективних та неупереджених виборчих інститутів, встановлення оптимальної виборчої системи, забезпечення прозорості та чесності виборчого процесу, а також гарантії встановлення позитивних результатів виборів, які користуватимуться довірою серед суб'єктів виборчого процесу та електорату.

Теоретичні дискусії та практичні кейси, описані в нашому огляді, безпосередньо стосуються України як «молодої демократії». Зокрема, протягом новітньої виборчої історії ми спостерігаємо пошуки

оптимальної виборчої моделі для місцевих і національних виборів. Варто нагадати, що в 1990 році перші демократичні вибори, проведені в незалежній Україні, стали результатом політичного консенсусу, який забезпечив їх визнання всіма учасниками політичного процесу. Вибір тодішньої моделі виборів (мажоритарна система абсолютної більшості) був, швидше за все, зумовлений її простотою та відповідністю класичному розумінню демократії як правління більшості. Однак на практиці ця система виявилася неефективною, оскільки необхідно було проводити другий тур, що означало великі витрати ресурсів і часу. І навіть після другого туру не в усіх округах визначили переможців, що призвело до недоукомплектованості вищого законодавчого органу.

Очевидно, з цих причин наступні парламентські вибори 1994 р. відбулися вже за мажоритарною системою відносної більшості. З одного боку, така система гарантувала майже 100% і оперативний результат виборів (визначення переможця на кожному з них з першого разу), а з іншого – гарантувала, що кандидат, якого підтримало навіть менше третини виборців міг стати обраним, але де-юре він у подальшому виступав як представник усього електорату цього округу.

Водночас політична практика виявила недоліки цієї мажоритарної системи, зокрема, щодо її контрпродуктивності для розвитку багатопартійності. Але багатопартійність також є однією з основ демократії. Крім того, мажоритарна модель дискредитувала себе в Україні через політичну корупцію та непрямий (або навіть прямий) підкуп виборців (що в ЗМІ було названо «купівлею округів») та використанням адмінресурсу. Тому в наступних виборчих циклах (1998 та 2002 рр.) відбувся перехід до паралельної (яку іноді називають змішаною) виборчої системи, яка передбачала одночасне

симетричне використання пропорційної системи із закритими списками та мажоритарної відносної більшості (пізніше, у 2012 р. Відбулося повернення до цієї системи, і вибори 2014 та 2019 років теж проходили за цією моделлю).

Однак переважна більшість експертів вважала, що чиста пропорційна система була б набагато кращим варіантом, ніж змішана, оскільки мажоритарна складова все одно містила всі недоліки, зазначені в попередньому абзаці. Отже, знову ж таки в результаті політичного консенсусу, вибори 2006 року, як і дострокові вибори 2007 року, вже відбулися за пропорційною системою. Це мало сприяти партійному будівництву та представництву в парламентах характерного для українського суспільства політичного спектру. Проте ця система також викликала зауваження та критику. Зокрема, це стосувалося монополізації партіями процесу добору кандидатів на вибори (закриті списки), зникнення територіальної складової у процесі відбору та представництва (єдиний загальнодержавний округ). Тому експерти та політики почали говорити про необхідність її заміни на більш демократичну, а панацеєю обрали пропорційну систему з відкритими регіональними списками.

Це передбачено прийнятим у 2020 році новим Виборчим кодексом [7], за яким відбудуться наступні парламентські вибори. Незважаючи на беззаперечну прогресивність цієї виборчої моделі, вона містить і низку загроз, серед яких, зокрема, небезпека регіонально-партійної сегментації парламенту з огляду на яскраво виражену відмінність у політико-ідеологічному, культурно-ціннісному та зовнішньополітичному вимірах регіонів України. Тому можна з упевненістю сказати, що пошуки оптимальної моделі виборів для Українище не завершені.

Іншим напрямком із описаного в основній частині нашого матеріалу, який стосується України, є проведення виборів у постконфліктних та повоєнних умовах. Адже через збройну агресію Росії Україна зараз має непідконтрольні території. Після повернення цих територій під контроль України рано чи пізно постане питання про проведення там виборів. Очевидно, що проводити вибори без забезпечення повного контролю над цими територіями немає сенсу і неможливо. Тому по відношенню до цих територій, перш за все, мають бути реалізовані юрисдикційний і безпековий пакети. Але навіть якщо де-факто ці території повністю повернуться під юрисдикцію Української держави, проведення виборів на загальних засадах міститиме загрозу перемоги антиукраїнських політичних сил та їх фактичної легалізації та правової інкорпорації в політичну систему держави, що виступатиме потужним деструктивним чинником для розвитку самої держави, а не забезпечить поширення демократичних процедур на непідконтрольній нині території. Тому в цьому українському випадку ми розкриваємо ще один аспект виборів і демократії: як і коли проводити вибори як елемент демократії, якщо вони можуть становити загрозу політичній стабільності, територіальній цілісності та загалом державності?

Література:

1. Fara A.-O. Election sand Democratization: A New Assessment. SUNY/Albany<https://www.democracy.uci.edu/files/docs/conferences/grad/Adil%20O.Fala_Elections%20and%20Democratization.pdf>.
2. Collier D., Levitskey S. (1997) Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research / World Politics, 49, (3).
3. Diammond L. (1999) Developing Democracy: towards consolidation. The John Hopkins universitypress.

4. Elkitt J., Severson P. (1997) What makes elections free and fair. Journal of democracy. 8 (3).
5. Merloe P. (2008) Promoting legal frameworks for democratic elections (National Democratic Institute for International Affairs).
6. López-Pintor R. (2000) Electoral Management Bodies as Institutions of Governance (Bureau for Development Policy, United Nations Development Programme).
7. Виборчий кодекс України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>>

References:

1. Fara A.-O. Election sand Democratization: A New Assessment. SUNY/Albany <https://www.democracy.uci.edu/files/docs/conferences/grad/Adil%20O.Fala_Elections%20and%20Democratization.pdf>.
2. Collier D., Levitskey S. (1997) Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research / World Politics, 49, (3).
3. Diamond L. (1999) Developing Democracy: towards consolidation. The John Hopkins university press.
4. Elkitt J., Severson P. (1997) What makes elections free and fair. Journal of democracy. 8 (3).
5. Merloe P. (2008) Promoting legal frameworks for democratic elections (National Democratic Institute for International Affairs).
6. López-Pintor R. (2000) Electoral Management Bodies as Institutions of Governance (Bureau for Development Policy, United Nations Development Programme).
7. Vyborchyy kodeks Ukrayiny <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>>.